

Pályf Zoltán

Nemzetállam és felsőoktatási piac

– adatok a kolozsvári egyetem diákságának etnikai és társadalmi összetételéről a két világháború között –

A szellemi munkaerőpiac túltelítettsége, a felsőoktatás túlnépesedése, a háborús és az azt követő konjunkktúra ekkortájt egész Európa-szerte megfigyelhető, mint ahogy az is, hogy a mennyiségi túlfeljlődés a felsőoktatás és a diploma által elvileg megnyíló munkapiacok minőségi romlását vonta maga után. Akár kisebbségi, akár többségi helyzetben, románok és magyarok viszont hajlamosak voltak egyaránt egymást okolni ezért az általános jelenségért... A következő tanulmány szerzője történész, politológus, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem oktatója.

Az békeszerződés nyomán az „anyaországba” átkerült, a történelmi Magyarország századforduló utáni egyetemi és főiskolai diákságának körülbelül egyötödének megfelelő létszámú diákság tovább rontotta a már amúgy is túltelített értelmiségi, illetve állami hivatalnoki munkapiacon boldogulni szándékozók helyzetét.

Beállítottságánál, helyzeténél fogva ez a nemzedék válhatott a korábban neki ígérkezni látszó hatalmi pozíciók leghangosabb visszakövetelőjévé, a jobboldali és revizionista nézetek, a „magyar kultúrfölény” radikális szószólójává. A szellemi foglalkozások és az ezekhez utánpótlást nyújtó felsőoktatási képzés terén a „békebeli” liberális, meritokratikus berendezkedés helyét a nacionalista kulturális terjeszkedés és kizárólagosság jegyében fogant, politikailag erősen polarizált mentalitás váltja fel. Ahogy az apák az állami tisztviselői szektornak, fiaik az egyetemi diplomát igénylő értelmiségi szakmáknak igyekeznek teljhatalmú birtoklóivá lenni.

A felsőoktatási piac ekkori nemzetállami határokhoz kötött felosztása folytán azonban a „kultúrfölényt” az utódállamok is gyakorolták, az ott élő nemzeti kisebbségek hátrányára. Az „impériumváltás” folytán Nagy-Magyarország utódállamaiból a húszas évek elején kiinduló menekülthullám hosszabb távon befolyásolja a megkisebbedett Magyarország politikai orientációját, társadalmi berendezkedését, valamint értelmiségi munkapiacát. A hivatalos kultúrpolitika ellenére a két világháború között Kis-Magyarországra „menekült” diákok, értelmiségiek közül kevesen tudtak, vagy egyáltalán kevesen próbáltak visszatérni szülőföldjükre. A fentebb körülírt státusz-csoport elvándorlása egyben egy addig nem, vagy csak kis mértékben tapasztalható értelmiségi migráció egyik első számottevő példája is.

A nacionalista kultúrpolitikai térfoglalás következtében a kolozsvári mellett a pozsonyi egyetem is megszűnik magyar intézmény lenni, illetve száműzött egyetemmé válik Szegeden, illetve Pécsen. Az amúgy is nagyszámú értelmiségi vagy állami alkalmazott mellett, mely munkahely-

1. Jelen tanulmány egy nagyobb kutatás részeredményei alapján készült.

ét mint „elcsatolt” elveszítette, az említett egyetemek jószerével teljes háború utáni diáksága is menekült-státusba kerül. Mint látni fogjuk, nagyrészt budapesti egyetemeken folytatva tanulmányait a húszas években. Ezek befogadására a magyar állam a rendelkezésére álló összes lehetőséget kihasználja, bennük – s egyáltalán az egyetemekben – akkor még csak indirekt módon megfogalmazható revizionista célkitűzések eszközeit és támogatóit látva, ugyanakkor a határon kívül rekedt magyarság „ügyét” oly módon karolva fel, amire éppen a békeszerződésben megfogalmazott kisebbségvédelmi klauzúra ad jogi alapot.

Megmaradt két egyeteme – a budapesti, és a csak 1912-ben létrehozott, jóval kisebb debreceni – mellé így állíthatta fel újra a megkisebbedett, azelőtt is értelmiségi munkanélküliséggel és diploma-túltermeléssel küszködő ország a két említett menekült egyetemet 1921-ben, mégpedig eredeti székhelyük intézményeinek jogutódként, külön, a magyarországi egyetemeknek alá nem rendelt, önálló státusban. Mindebben benne volt az elcsatolt területekről érkezendő magyar hallgatók megfelelő ellátásának, a határon túli magyarság szellemi utánpótlás-biztosításának, az országban pedig egy távlati igényeket szem előtt tartó, területileg egyenletesebb elosztás szándéka is.

Az illetékes román hatóságokból jóformán azonnal negatív visszajelzést vált ki különösen a szegedi egyetem, merthogy az, túl azon, hogy a szerintük megszűnt kolozsvári magyar egyetem utódként működik, határközeliségénél fogva sok erdélyit vonzani fog, és belőlük nyilván irredentákat nevel. Ugyanezek a hatóságok később igyekeztek teljesen megakadályozni a Magyarországra felé vagy felől történő diák- és diplomaáramlást. Ebben természetesen távolról sem voltak egyedül valók – értelmiségi piacának zártságára a két világháború közötti Közép-Kelet-Európa szinte minden állama féltékenyen vigyázott. Erre nem csak a nacionalista nemzet- és államépítő mechanizmusok adtak indítást, hanem az egyetemi diplomások számának Európa-szerte való túlnövekedése is. A nemzeti piacok bezáródása viszont paradox módon még tovább növelte a diplomák értékvesztését és a velük elérhető társadalmi mobilitás lehetőségeinek beszűkülését.

Az adott helyzetben a nagyszámú menekült egyetemista beáramlása előbb sokszerű hatást váltott ki az amúgy is túlterhelt, a háború miatt szétzilált, leszegényedett, jószerével csak Budapestre koncentrálódó magyar egyetemi közegben, az említett okok miatt azonban néhány hónapon belül már nagy erőfeszítések történnek a rendkívüli helyzet normálissá kozmetikázására². A menekültek indokolatlan és túl nagy számban való befogadását tiltó 1921-es és 1924-es törvényrendeletek lényegesen elnézőbbek voltak a tanulmányaikat folytatni vagy befejezni szándékozó menekült diákokkal szemben.

E diákság majdnem háromnegyedét állami hivatalnokréteg, a „történelmi középosztály”, az állam-függő értelmiség gyermekei teszik ki, de ugyanez volt a háború előtti magyarországi diákkontingensének tipikus kategóriája is. A szülők generációja a háborúban széthullt régi Magyarországgal együtt veszíti el státusát és biztonságát, a húszas-harmincas évek egyetemi ifjúsága viszont ismét csak az államhűség politikai-nemzeterkölcsei vonalán vél biztosítékot találni a ranglétrán való feljebb jutásra éppúgy, mint a pusztta megélhetéshez.

Az elbizonytalanodott, hagyományos társadalmi gyökereit elvesztett, anyagi háttérben és identitástudatában egyaránt sérült egyetemi ifjúság már önmagában is hajlamos volt a jobbolda-

2. Az Országos Menekültügyi Hivatal külön fiókszervezetet tartott fenn menekült diákok anyagi támogatására, illetve törvényes beilleszkedésük megkönnyítésére. 1918 és 1924 között az OMH Diáksegélyező Hivatala a szervezet teljes anyagi háttérének egyharmada fölött rendelkezett, s ha az indirekt juttatásokat is ideszámoljuk, a menekült diákokra jutott az OMH anyagi forrásainak mintegy 50 százaléka. Lásd Petrichevich 1924.

li politikai radikalizációra. Az 1920-as „numerus clausus”-törvény életbeléptetéséhez azonban olyan társadalmi összjáték vezetett, amelyben az egyetemekre a liberális békeidőkben létszámát többszörösen meghaladó arányban jelentkező magyar zsidóságnak és a vele összefüggésbe hozott urbánus-idegen értelmiségnek jutott a bűnbak szerepe, mind az 1919-es kommunista forradalom, mind a történelmi Magyarország ezzel okolt széttörlésének kapcsán.

Ami 1920-ban még hátrányuknak látszik, az évtized végére a menekült hallgatók előnyévé válik. Jelenlétük tovább csökkenti azok arányát, akik nem az úgynevezett középosztályból, a hivatalnoki és katonatiszt-rétegből származnak (1914-ben a magyarországi egyetemi hallgatók 16 százaléka került ki olyan családból, ahol a családfő állami tisztségviselő vagy katonatiszt volt, 1924-re ezek aránya 30 százalékra ugrik). A hagyományos értelmiségi foglalkoztatási piacon a helyét végképp nehezen megtaláló új generáció nem kis része más, nem állami szektorok felé kényszerül. A harmincas évekre, éppen a „rég” típusú tudományegyetemi háttéré alapján ez a korosztály a szabad értelmiségi pályák, a magánszektor monopolizálására tör – de állami biztosítékú „politikai szabadság” alapján.

Bár kívülről nézve a diáklétszám indokolt és igencsak aktuálisnak érzett ésszerűsítése volt a cél, a „zárt létszám” gyakorlata a zsidóságot megcélzó vallási illetve etnikai diszkriminációt, a nacionalista konzervativizmus politikájának szervezőelvé és szelektáló kritériummá való emelését jelentette a felsőoktatásban és a „hivatalos” kultúrában egyaránt. Egy újabb baloldali forradalom „nemzeti katasztrófáját” az értelmiségi proletariátus megmaradó nagy számával összefüggésbe hozó keresztény-nemzeti kurzus a húszas évek krízisét arra használta fel, hogy a felsőoktatás háború előtti liberálisabb szellemét államhatalmival manipulált nemzet-politikai eszmények, egy nacionalista kulturális töke leképezőjévé tegye. A sikeres érettségi, a jó tanulmányi eredmény nem jelent többé automatikus felvételt az egyetemre, ehhez a megfelelő származást, nemzethűséget és politikai elkötelezettséget bizonyító okmányok kellenek. Bár csak az első időben, s főleg a fővárosban tartják be a numerus clausus drasztikus követelményeit, s a törvényt 1928-ban vissza is vonják, az egyetemek közönsége és a tanári karok addig soha nem látott mértékben és módon politizálódnak.

A menekült egyetemeken nem álltak a xenofób megmozdulások élvonalában, bár ők látszottak előnyhöz jutni a fennmaradásért való szoros versenyben; és nem álltak ezen megmozdulások élén annak ellenére sem, hogy a menekülttömeg tovább fokozta az elkeseredést és a szélsőséges hangulatot; de még annak dacára sem, hogy elég szép számban voltak menekült hallgatók az egyetemi századokban – az 1920-ban Budapesten lévő mintegy 4500-uk közül nagyjából egyötödnyi. Nem nagyobb a részvételi arányuk az új típusú diákegyletekben sem, amelyek, túlnőve korábbi tanszéki-szakmai kereteiken, a húszas évektől kezdődően nem tanulmányi szervezetek, inkább a példátlan diáknyomor enyhítésére szövetkező, s főleg a jobboldali politikai aktivizálás által motivált, illetve e területen tevékenységet kifejtő csoportosulások.

Az Oktatási Minisztérium 1921-es keltezésű nyilvántartása szerint a budapesti egyetemisták közül 4632, azaz az ottani összlétszám 37,5 százaléka menekült státusú. Legtöbbjük erdélyi illetőségű – a menekült-összlétszám 43,1 százaléka. Őket a Csehszlovákiából érkezők követik – 33,9 százalék, majd a jugoszláviaiak – 23,7 százalék. A menekültek aránya – 56,5 százalék – a Kolozsvárról a fővárosba kényszerült egyetemrészen a legnagyobb, de a tulajdonképpeni budapesti egyetemen is igen magas, 37,2 százalékos a menekültek létszáma, és ez az arány orvosi fakultáson 41,7 százalékos. A Műegyetem diákságának is valamivel több, mint egyharmada – 38,8 százalék – menekült. Az említett kimutatás szerint 1920-21-ben összesen 12.338 diákot

tartottak nyilván a főváros egyetemein. A menekültek és külön az erdélyi illetőségűek eloszlását és arányát az egyes egyetemeken illetve fakultásokon az 1. táblázat mutatja:

Egyetem	Kar	Diák össz- létszám	Ebből menekült diák	Ebből erdélyi menekült	Menekültek %-ban	Erdélyiek %-a mene- kültek között	Erdélyiek %-a az össz- létszámban
Budapesti egyetem	Teológia	97	41	9	42,2	21,9	9,2
	Jogi	1332	382	136	28,6	35,6	10,2
	Orvosi	3209	1277	427	39,7	33,4	13,3
	Bölcész	1164	460	124	39,5	26,9	10,6
Műszaki Egyetem (Bp.)	Mérnöki	846	262	104	30,9	39,6	12,2
	Építészet	393	113	42	28,7	37,1	10,6
	Gépész- mérnöki	1886	665	347	35,2	52,1	18,3
	Kémia	494	187	85	43,5	45,4	19,3
Kolozsvár menekült egyeteme	Közgaz- daságtan	204	82	32	40,0	39,0	15,6
	Jog	360	242	195	67,2	80,5	54,1
	Orvosi	763	444	295	58,1	66,4	38,6
	Bölcész	32	16	12	50,0	75,0	37,5
Pozsony menekült egyeteme	Term. tud.	98	45	27	45,9	60,0	27,5
	Orvosi	630	202	57	32,0	28,2	9,0
Közgazd. tud. (Bp.)	Bölcész	17	10	2	58,8	20,0	11,7
	Összes	817	204	103	25,0	50,4	12,6
Összes		12.339	4632	1997	37,5	43,1	16,1

1. táblázat. Menekült diákok Budapest egyetemein 1920–1921-ben, különös tekintettel az erdélyiekre.
Forrás. Adatok az Oktatási Minisztérium kimutatásai alapján, lásd OL VKM K636 IV. a.

Ha a különböző fakultások hallgatói összlétszámához viszonyítjuk³, számottevő arányeltolódások vannak a jogi és műszaki karok diáklétszáma (ahol az átlagosnál egynegyeddel magasabb az erdélyi menekültek aránya) és a bölcészkar, illetve a közgazdaságtudományi karok létszámai között, utóbbiak esetén ugyanis az átlagos erdélyi menekült-aránynál egynegyednyivel kevesebb észlelhető. A két fakultás-kategória ilyen egybevetéséből kitűnik, hogy mintegy kétszerannyi erdélyi preferálja a jogi és a mérnöki tanulmányokat, mint ahány a bölcészkart és a közgazdaságtudományit. Utóbbi ezen túl is feltűnően kevesen választják – igaz, a szakágazat viszonylag újkeletű, külön közgazdaságtudományi egyetemet Budapesten csak 1920-ban létesítenek. Megjegyzendő, hogy a jogi és államtudományi tanulmányokat – a leginkább „bevett”,

3. Ami az egyes karokon való menekült-arányt illeti, csak úgy kapunk releváns összehasonlítási eredményt, ha az egyes egyetemek azonos fakultásait külön-külön csoportosítjuk. Már az előbbiekből is (lásd 1. táblázat) nyilvánvaló, hogy az egy adott egyetem mellett való döntést bonyolultabb tényező-együttes befolyásolja, mint a pusztán területi illetőség. (A 2. táblázat a menekültek tanulmányi szakirány szerinti megoszlási arányát illusztrálja).

hagyományosan a felsőbb rétegek, a „történelmi középosztály” által szinte kisajátított ágazatot – Kolozsváron már a háború előtt is a budapestihez viszonyítva nagyobb mértékben preferálják, nem is beszélve a kolozsvári összlétszámban elfoglalt prominens helyéről (például az orvosi egyetemmel szemben). Mindent egybevetve, a menekülthullám, különösen az erdélyi, erőteljesen a hagyományos ágazatok felé tolja a budapesti egyetemeken a számokban is kifejezhető hangsúlyt – éppen abba az irányba, ahonnan korábban is a legtöbb figyelmeztetés érkezett „túltermelésről” és potenciális értelmiségi munkanélküliségről. A kolozsvári kontingens szakágazati orientációja tehát az átlagoshoz, de különösen a fővárosiakéhoz képest „elmaradottabb”.

KAR	Diák összlét- szám	Menekült diák összlétszám	Erdélyi menekültek létszáma	Összes menekültek %-ban	Erdélyiek %-a a menekültek között	Erdélyiek %-a az összlétszámban
Jogi	1692	624	331	36,8	53,0	19,5
Orvosi	4602	1923	779	41,7	40,5	16,9
Bölcsész	1213	486	139	40,0	28,6	11,4
Összesen	7507	3033	1249	40,4	41,1	16,6
Műszaki karokon	3270	1272	606	38,8	47,6	18,5
Összesen						
Közgazdaságtan	1018	286	135	29,0	47,2	13,2

2. táblázat. Erdélyi diákok jelenléti aránya Budapesten az egyes karokon 1920–1921-ben.

Forrás: adatok az OL VKM K636 IV. a. alapján.

Megjegyzés: A műszaki fakultások összlétszáma a fentebb természettudományi karoknál feltüntetett diáklétszámot is magába foglalja. A budapesti egyetem teológia kara illetve a műszaki egyetem fakultásai itt nem szerepelnek, mivel az ezeknél feltüntetett számok önmagukban is relevánsak, lásd az 1. táblázatot.)

Az 1924-25-ös tanév elején csak Budapesten – az előbb említettekhez most a Teológiát és az Állatorvosi Intézetet is hozzáértve – 3059 olyan diák iratkozott egyetemre, aki az elcsatolt területek valamelyikén született, ezek közül 1450 volt romániai származású. Azaz: az elcsatolt területen születettek az összlétszám (azaz 9431fő) 32,8 százalékát tették ki, s ebből 15,3 százaléknyi volt az erdélyi. 1924-re tehát a menekült-kontingens az 1921-es fővárosi létszám megközelítőleg egyharmadára apadt, de ez az egyharmad még mindig a főbb fakultások diákságának egyharmadát is jelentette.

Ugyanakkor a menekült-létszám egyes karokon még emelkedett is: például a közgazdaságtani fakultáson 286-ról 435-re, az állatorvosin pedig 39 százalékra – igaz, ez abszolút számban mindössze 113 volt.

Az 1921-es állapothoz viszonyítva lényeges elmozdulás figyelhető meg a műszaki egyetemisták esetében: itt a „menekültek” száma 606-ról 756-ra nőtt. Ezzel párhuzamosan a „klasszikus” tudományegyetemi karokra járók száma 1704-re esett vissza.

A menekültek Budapest egyetemeit preferálják, viszont az ebből adódó feltűnő aránytalanság⁴ a fővárosi egyetemi központ és a vidéki felsőoktatási intézmények méreteinek igencsak eltérő voltából, s természetesen abból is adódik, hogy csak az előbbi rendelkezett Műegyetemmel. Így, ha csak a „klasszikus” illetve hagyományos tudományszakokat vesszük egyenként figyelembe, az erdélyiek megoszlása jóval kiegyensúlyozottabb, mi több, ez a megoszlás már Szeged viszonylagos elsőségét is jelzi. Utóbbi azonban csak az évtized végére kezd körvonalazódni, s akkor sem annyira a Kolozsvár-Szeged kapcsolat sokat hangoztatott és ideologizált „történelmi” kapcsolata a vonzó, mint inkább gyakorlati szempontok, például a földrajzi közelség, vagy a fővároshoz viszonyítva kisebb elkerülhetetlen anyagi ráfordítás a hallgatók részéről.

A korabeli statisztikák egy másik jelenségre is rámutatnak. A vizsgált időszakban folyamatosan esik⁵ az utódállamokból Magyarországra jövő egyetemi ifjúság száma. Az 1920-ban még 40 százalékot elérő menekült-kontingens 1930-ra az összlétszámnak már csak 7,3 százalékát adja (szülők lakhelye szerint), s a csökkenés tendenciája a rákövetkező években is folytatódik. Az évtized utolsó tanévére a erdélyi illetőségűek a fővárosban már csak 4,3, a vidék egyetemein mindössze 2,8 százalékát jelentik a diákságnak. A Romániában szerzett érettségi bizonyítvány alapján Magyarországon egyetemi felvételt nyertek száma 1929-30-ban 105, a következőben már csak 85 volt⁶, ugyanebben a tanévben Magyarország egyetemein összesen 11.886 hallgatót tartanak nyilván.

Nem csak magyar-román viszonylatban van ez így. A húszas évek nemzetállami berendezkedéséből egyenesen következik nemcsak az értelmiségi munkapiacok és a felsőoktatási kínálat-kereslet zártsága, hanem általában az oktatásban forgalmazott szellemi tőke állam-nemzeti monopolizációja. Mindez olyan kelet-nyugat irányú értelmiségi migrációs folyamatokat indít el a térségben, aminek egyirányúsága már a korszak végére elgondolkasztató (divatos kifejezéssel élve) „brain drain” hatásmechanizmusokat szül. Ezzel együtt jár a pauperizálódással fenyegetett

4. A két menekült egyetem Szegedre illetve Pécsre való hivatalos áthelyezése természetesen a budapesti tömörülés romániai illetőségű részére is befolyással volt, azonban a „vidéki” egyetemeket – a debrecenit is ideértve – preferálók létszáma az évtized végéig jóval a fővárosban koncentrálódóké alatt marad. 1923-24-ben például Magyarország négy egyetemének összesen 1483 romániai származású hallgatója volt, ebből 1083-at a főváros egyetemein regisztráltak. Ezek közül ugyan csak 564 volt román állampolgár, de 423-uk Budapestet választotta. Az 1926-27-es tanév 570 román állampolgárságú diákjából mindössze 130 iratkozott a vidéki egyetemek valamelyikére. A helyzet csak 1927-ban (a hatóságok ekkor tartották utoljára relevánsnak külön statisztikai kimutatás elkészítését az egyes elcsatolt területekről „bevándorló” diákokról) változik valamelyest: a 474, magát román állampolgárságuként feltüntetett erdélyi diák közül ekkor 262 iratkozott Budapestre. Vö. Asztalos 1927; Ladányi 1979; Szögi 1991.

5. Az érem másik oldala, hogy a két világháború között Magyarországon nosztrifikált mintegy 250 diplomából mindössze kettőt adott ki román területen lévő egyetem (Vö. Bárdi 1996) Mindezek alapján könnyen valószínűsíthető, hogy 1920-tól errefelé azon utódállamokbeli magyar kisebbségek számára, akik olyan pályára szándékoztak lépni, melyen egyetemi végzettségüket kamatoztathatták, az egyetem hollétét illető döntés hosszabb-rövidebb távon új (értelemszerűen a magyar) állampolgárság felvétele mellett való döntést is jelentett. Számukra „otthon” az új politikai berendezkedés lezárta nemcsak az egyetem kapuit, hanem még inkább az értelmiségi munkapiacok legnagyobb részét is.

6. 1922 és 1929 között abból a 200 hallgatóból, akik az erdélyiek támogatására Magyarországon létrehozott kollégiumok tagjai voltak, csak 30 végzősnek sikerült Romániában alkalmazásba kerülnie. A román fél rendszerint nem ismerte el a magyarországi diplomát, a szünidőre hazatérő diákokat (és a „kint” tanulók családját) gyakran érték zaklatások. Így aztán egyre kevesebb végzős tér vissza Erdélybe. Az említett 200-ból 102-en nyertek alkalmazást, 53-an „más helyen”, 15-ön pedig „ismeretlen helyen” – utóbbi megfogalmazások nagy valószínűséggel a munkanélküli illetve legjobb esetben az alulfoglalkoztatott státusufemisztikus megnevezései (nem beszélve az illető nyilvántartásból valamiért kimaradt erdélyiről). Vö. Bárdi 1996.

szellemi foglalkoztatottak népesedő táborának politizálódása, illetve a politikai polarításoknak a tisztán szakmai szempontok fölé való helyezése is. A „hivatalos vonaltól”, az államrezontól eltérő gondolkodású vagy az ezekhez viszonyítva deviánsnak bélyegzett értelmiség elvándorlása és erőszakos háttérbe szorítása is hozzájárul, hogy a háború(k) előtti időszak némiképp szabadabb légköre és civil társadalmi szervezettsége helyére egy minden tekintetben centralizált berendezkedés lépjen, mely Közép-Kelet- Európa viszonylagosan kisméretű országait a diktatórikus politikai rendszerek könnyű prédájává teszi.

A Versailles-i békeszerződések eredményeként Románia számottevő területi gyarapodást (166000 négyzetkilométer) mondhatott a magáénak, az új területeken mintegy ötmilliónyi, nem román etnikai hovatartozású lakossággal. Átlagában tekintve ez a népesség nem állt az (új) államalkotó nemzeténél alacsonyabb társadalmi-gazdasági illetve kulturális-politikai fejlettségi szinten. Ezek a kisebbségek komoly tehertételt jelentettek az Ókirályság-centrikus központi kormányzat számára. A mihamarabbi integráció érdekében, de részben a megalapozott vagy éppen alaptalan román kisebbségi komplexust is kompenzálendő, a kormányzat a közélet minden területén megkezdte kíméletlen intézkedései foganatosítását egy új, román hátterű nemzeti középosztály kialakításáért az új területeken. Erdélyben, de a többi új tartományban is az intézkedések a társadalom etnikailag „idegen” felsőbb rétegeit érintették a leginkább negatívan, érthető okból. Az etnikai jellegű konfliktushelyzetnek voltak társadalmi felhangjai⁷ is: a „faktal, plebejus, demokratikus” Románia állt szemben az „idejemúlt, feudális, arisztokratikus” Erdéllyel, s az utóbbi minősítések jellemző módon az itteni magyar lakosságot, annak közép- és felső osztályát illették. Ez önmagában nem egyedi eset: ami a hirtelen megnövekedett állam és a kisebbségek „integrálása” során tapasztalható társadalmi, kulturális és lélektani nehézségeket illeti, Nagyrománia példája távolról sem egyedülálló.⁸

A kezdeti lelkesedés és lendület ellenére a hatalomátvétel hétköznapijaira működési nehézségek, folytonossági hiányok s a megfelelően képezett személyzet általános hiánya nyomta rá bélyegét a publikus szféra minden területén. Annál is inkább, mert a nem egyszer túlbuzgó ókirályságbeli vezetők még saját erdélyi nemzettársaikat is megbízhatatlannak, a magyarokkal való hosszú együttélés által „korrumpáltak” tartották. Eközben magától értetődő ténynek vették, hogy a nem-román „idegenek”, főképpen a magyarok potenciálisan illojálisak⁹, így a legkevésbé alkalmasak arra, hogy az új állami adminisztráció soraiba kerülhessenek. A hivatalos álláspont szerint ilyen értelemben a „megörökölt” oktatási rendszer, különös tekintettel a két egyetemre (a kolozsvári és a csernyovici felsőoktatási intézményekről van szó) elrománosítása is csupán Erdély és Bukovina Romániával való politikai egyesülésének természetes és törvényes következménye. A román államnak nem csak hogy joga, de kötelessége is gondjaiba venni ezeket az egyetemeket, s nemzeti céljainak megfelelően adminisztrálni azokat.¹⁰

7. A román liberálisok által megindított „kulturális offenzíva” fő célja az egyesítés, a regionális öntudat felszámolása, a románság pozícióinak általános erősítése volt. A tulajdonképpeni társadalmi problémákat nem vette figyelembe, az oktatásban pedig mennyiséggel helyettesítette a minőséget. Vö. Livezeanu 1995: 35, 37.

8. Scurtu 1998: 64-65.

9. A „magyar kérdés” kezelése bizonyult a legnehezebbnek. Akárcsak nem is olyan régen az akkor még kisebbségi románok, most a magyarok nem mutattak semmi hajlandóságot az asszimilációra. A zsidóság esetében pedig épenséggel disszimilációs trendek jelentek meg ezidőtájt.

10. Scurtu 1998: 65.; Móritz 1932: 1.

Mindezek ellenére hosszú távon ezen egyetemek provinciális státusa is fennmaradt. Erdély „elrománosított” egyeteme kezdetben több tekintetben pozitív diszkriminációt élvezett, mert a „kulturális offenzíva” kiemelt céljának és eszközének számított. Az átvétel lényegében akadálymentes volt, de az intézménynek az Ókirályságból vezényelt törvényes keretek közé való beillesztése számos nehézségbe ütközött, ellentmondásos és hiányos maradt jószerével a harmincas évek végéig. Az új központ nem egyszer regionalizmussal vádolta a kolozsvári egyetemet, e vád pedig a gazdasági és kulturális gyarmatosítás válasz-vádját szülte. A központ-periféria viszony távolról sem volt felhőtlen. Miközben a kolozsvári román egyetemi tanári kar az intézmény belügyeibe való be nem avatkozást követelte, egy nem kis mértékben demoralizáló paradoxont kellett megélnie: az egyetemi autonómiáért folytatott harc együtt járt a „nemzeti rendszerbe” való szerves és törvényes beilleszkedéssel, mely egyúttal a legitimitást is kölcsönözte a nemzeti intézménynek. Az ókirályságbeli centralista bürokratizmus a kolozsvári egyetemen bevezetni óhajtott nyugat-európai típusú demokratizmus és egyetemi autonómia Kolozsváron még dédelgetett aspirációi ellenében hatott. Az időszak végéig Bukarest maradt az ország legnagyobb egyeteme, ez rendelkezett a legnépesebb (és fajsúlyossága mellett a legjobban fizetett) tanári gárdával, illetve az országos diáknépességnek a felét s néha még annál többet is kitevő diáksággal.¹¹

Az egyesítő és egységesítő nacionalizálás hosszabb távú eredménye az egyetemi szféra teljes megpolitizálása lett¹², de már középtávon is éreztette hatását, mégpedig a költségvetési kérdésektől az oktatói gárda szelekciós kritériumain át a hallgatóság (akár államilag) irányított szak- illetve pályaválasztási mintáig. Az általános jobboldali politikai aktivizálódás mellett a harmincas években mindegy ráadásaként jönnek a központból kiinduló antiszemita, xenofób intézkedések, melyek a nem-románok (zsidók, magyarok, kevésbé a németajkúak) eltávolítását s ezáltal az „autochton elem” számára való pozíciószerezést célozzák nem csak az egyetemi pad-sorokban ülőket illetően, hanem a szellemi munkaerőpiacon is. Mind a közép-, mind a felsőfokú oktatásban Bukarest nem csak tartalmi vonatkozásban, de akár területi szervezés dolgában is hallatja hangját. Ez utóbbi legnyilvánvalóbb jele a kolozsvári gyógyszerészeti fakultás Bukarestbe való áttelepítése 1934-ben (azzal az indokkal, hogy e fakultáson eredeti helyén állítólag túlnyomórészt zsidók tanultak), illetve a nagyváradi jogakadémiának a kolozsvári jogi karba való beolvasztása (ezúttal a túlnépesedésre hivatkozva).¹³

Nagyrománia egyetemei ismét csak nem egyedülvalóak abban, hogy a nemzethű elit felülről vezényelt termelésével párhuzamosan radikális jobboldali mozgalmak melegágyaivá válnak. A trianoni béke sokkhatásának következtében Magyarország (hogy csak egy példát említsünk) már 1920-ban bevezeti a maga zártszám-törvényét, mely papíron 1928-ig marad érvényben

11. Pușcaș 1995: 163-164.

12. A román egyetem tanárai számára már 1922-re világossá vált, hogy ha tényleg modern egyetemet akarnak (s ennek megfelelő állami szubvenció), akkor el kell kötelezniük magukat, mégpedig éppen az Ókirályság konzervatív-nacionalista „liberálisainak” oldalán. Egy Onisifor Ghibu által készített statisztika szerint az egyetem első tíz évének átlagában a nyolcvan oktatóból huszonegy volt parlamenti, további kilenc magasrangú minisztériumi hivatalnok, s ezek közül kettő miniszter is volt. Vö. Bisztray et al 1941: 315-317.

13. Erdély zsidósága meglehetősen hasonult volt a magyarsághoz, így nem volt nehéz tendenciózusan összetéveszteni a két kisebbséghez tartozó egyetemi hallgatókat. A fakultás elköltöztetése amúgy inkább a diák-klientúra románra cserélését célozta, nem annyira a létszám tényleges csökkentését. A kolozsvári gyógyszerészeti történetek éppen ezért szimptomatikus értékűek: a „romanizáló” oktatási reformok leggyakoribb célja éppen ez a fajta helycsere domináltak és dominálóik között. Vö. Bíró 1992: 581-582.

ugyan, de szellemében (főleg a főváros egyetemlein) és az értelmiségi munkapiac „megmagyarításában” mérhető következményeiben éppen hogy fokozottan továbbél. Kis-Magyarországon éppúgy, mint Nagy-Romániában, az egyetemi szféra túlnépesedése a politikai jobboldal felé való orientálódással, a szellemi munkaerőpiac állampolitikai menedzsmentjével jár együtt.¹⁴ Romániában a vasgárdista mozgalom az Ókirályság egyetemlein kapott lábra, s mielőtt az úgynevezett nagypolitikába belenőtt volna, majdnem kizárólag egyetemi körök politikai mozgalma volt. Az egyetemek, különösképpen a jogi karok mindkét országban politikai iskolák is egyben, s mint ilyenek, főképpen az extrém irányzatoknak adnak hangot. (Ilyen értelemben baloldali mozgalmak is rajta vannak a politikai aktivizáltság palettáján.) Mindez már csak azért is így van, mert a napi, de legalábbis a parlamenti politika az, amitől az egyetem függeni látszik: minden látszat-autonómiája ellenére a felsőoktatási szféra az, amely az ideológiai vonatkozásoktól a leghétköznapibb vonatkozásokig függ az éppen uralkodó politikai tényezőtől.

A „*numerus clausus*” román replikájának, a „*numerus vallachicusnak*” a bevezetésére csak a harmincas években kerül sor, ekkor azonban, tartós társadalmi, gazdasági és kulturális¹⁵ feszültségekre való válaszként, mintegy megfordítva, először a gazdasági szférában¹⁶, s csak azután az oktatás felsőbb szintjein. A „*numerus vallachicus*” nem csak a zsidóságot érintette (bár leginkább az ő visszaszorításukra tört). A nemzeti egység és egyediség jegyében fogant, gyakran az informális szinten eldőlt alkalmazású disszimilatív intézkedéssorozat volt, mely valójában minden nem-román etnikumú csoportra kiterjedt.¹⁷

Ami Magyarországot illeti, az 1920-a zártszám-törvény a zsidóságnak az oktatás felsőbb szintjeiben¹⁸ való viszonylagos túlképviseltségét használta ürügyként arra, hogy az oktatás és a kultúra szférájába beszivárogtassa a jobboldali nacionalista politikai ortodoxiát. Szó szerinti értelemben véve ugyan a megkisebbedett ország reális igényeit figyelembe vevő felsőoktatási létszám-ésszerűsítést és az egyes etnikai csoportok létszámuknak megfelelő felsőoktatásbeli képviseltségét célozta, a *numerus clausus* hamarosan a politikai és etnikai diszkrimináció fő eszközévé vált. A meglehetősen nagy számú szellemi foglalkozású proletariátus jelenléte egy újabb baloldali forradalom szellemével kísértette a „keresztény-nemzeti kurzust”, mely a húszas évek krízisét a saját javára igyekezett fordítani az oktatás terén a liberális verseny korlátozásával, az oktatási és kulturális tőkére vonatkozó állami jogosítványok illetve ezek manipulálása segítségével.¹⁹

14. Az értelmiségnek önmaga soraiból való újratermelődése s e belterjesség társadalmi, politikai és kulturális következményei nem csak a magyarországi (vagy éppen a romániai) helyzetre voltak jellemzőek. Máshol Európában az ilyen önreprodukció vagy korábbra tehető, vagy kevésbé volt kapcsolatba hozható nyílt politikai törekvésekkel, s végképp nem olyanokkal, amelyek ekkoriban az egész magyar és román közéletet átítták. Előbbi esetben az irredentizmus volt cél, követelmény és eszköz egyszerre, utóbbinál a belső interetnikus pozícióharc az államhatárok s a nemzetállami legitimitás érintetlenül maradását célozta. Mindkét esetben a nemzeti értelmiségi munkapiacok jelentették a tétet. Vö. Kovács M. 1994: 52; Hajdu 1984: 51-58, illetve Ringer 1979.

15. A tárgyalt időszakban az erdélyi románságnak majdnem a fele görög-katolikus vallású volt, s ilyen értelemben a „Nagy Egyesülés” az összrománságon belüli felekezeti alapú szakadás kérdését is felvetette. Vö. Livezeanu 1995: 135.

16. A teljes munkapiac romamosítására vonatkozóan lásd még Macarney 1937: 324.

17. Vö. Macarney 1937 208.

18. A zsidók oktatásban s különösen a felsőoktatás nem-állami pályákra előkészítő szektoraiban való felülképviseltségének jellemző módon gazdag irodalma áll rendelkezésre magyar vonatkozásban. Lásd például Karády 1997; Karády 2000; Ladányi 1979: 60-61; Mészáros 1995: 79.

19. Mészáros 1995: 79; Kovács M. 1994: 51; erre vonatkozóan lásd még Kornis 1932: 143; Collins 1990: 159.

Az etnikai vonalak mentén az állam által levezényelni szándékozott, élethalál-harcnak beállított nagyromán társadalmi ál-forradalomnak is megvan a maga kis-magyarországi változata. Tulajdonképpen társadalmi értelemben a magyar expanzív „kulturális háború” éppoly kevésbé eredményes, mint a román defenzív változat, éppúgy, ahogy az egyetemi szféra „nemzetiesítése” terén is csak kétségbeesett szükség- és álmegoldásokat szült. A román és a magyar nacionalista kultúrháború kudarcát mutatja, hogy a vizsgált időszakban a felsőoktatási piac nem tudott ténylegesen piacorientálttá válni. A felsőoktatásban ehelyett piac-korlátozások jelentek meg, s ezeket mindig felülről diktálta az éppen aktuális politikai hatalom. A többszörösen patológiás helyzetet az is rontotta, hogy mind Nagyrománia²⁰, mind Kis-Magyarország esetében általában az oktatásügy, benne a túlnépesedett felsőoktatás különösképpen nemzeti jelleget kapott.²¹

Azonban éppen a politika eszközeivel s a politika berkeiben (vajmi ritkán az oktatás tartalmi-minőségi vonatkozásában) betegesen túlhangsúlyozott nemzeti jelleg áll okviszonyban az egyetemek túlnépesedésével s végső soron a diplomások alulfoglalkoztatottságával vagy éppen munkanélküliségével. Román viszonylatban a húszas években bekövetkező ugrásszerű országos diáklétszám-emelkedés túlterhelte az intézmények szellemi és infrastrukturális kapacitását, növelte a hallgatóság bizonytalanságát, rontotta az egyetemeken a közhangulatot s nem utolsó sorban feltűnően alacsony diplomaszerezési rátát²² eredményezett. 1914 és 1939 között Románia lakossága megkétszereződött, a hallgatólétszám viszont megnégyszereződött. Ez azonban, bár még a környező országok felsőoktatási túlnépesedési rátáját is meghaladja, nem egyedi jelenség s önmagában nem is jelentene oly súlyos problémát. A gazdasági és társadalmi alulfejlettség azonban arra ösztönözte a szellemi foglalkozási ágazatok felé orientálódókat, hogy boldogulásuk szinte kizárólagos útját az állami hivatalnoki pályákban lássák, épp azokban, melyek betöltésére lassan csak a felsőfokú tanulmányok elvégzése ad elvi lehetőséget és politikai hitelt. Az 1914 és 1930 közötti időszakban Románia lakossága és országos egyetemi hallgatósága a következő számbeli növekedést mutatta²³:

	1914	1930	Növekedés (%-ban)
Lakosság	7.771.314	18.057.028	254,2%
Hallgatók száma	8.632	37.314	432,3%
Egyetemi hallgatók aránya az összlakosságban	0,1%	0,2%	200,0%

3. táblázat. Egyetemi diákok aránya a lakosság számához képest Romániában, 1914-ben és 1930-ban.
Forrás: Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania*, 240. alapján.

20. Ami a románok által előszeretettel emlegetett „francia modell” illeti a felsőoktatás vonatkozásában (de nem csak itt), a francia felsőoktatás válságát a század elején éppen az egyetemi szférának a Harmadik Köztársaság politikai tényezőivel való teljes átitatottsága, a tanári kar aktív politizálása okozta. Emiatt a modernizációs faktorok csak meglehetősen késéssel jutnak érvényre, lényegében már csak a második világháború után. Ilyen tekintetben a két világháború közötti román felsőoktatás a modell teljes leképeződése. Vö. Durandin 1998.

21. Pușcaș 1995: 30-33; 40-48.

22. A diplomaszerezési ráta, azaz a tanulmányok sikeres befejezése fontos ismérve az oktatásba való „befektetés” „nyereségességének”. A ráta nagyban függött a választott tanulmányi vonaltól, szaktól. Legkevésbé sikeresek a jogászok voltak, közülük csak 8% szerzett diplomát, a sor másik végén a bölcsészeket találjuk, ők viszonylag a legsikeresebbek, itt a ráta 28%. Nagyromániai átlagban egy diplomával végzett jut kilenc beiratkozóra, ez egész Európában a legrosszabb arány az adott korszakban. Hasonló a helyzet a hallgató-oktató arány esetében is: a jogon egy oktató jutott 121 hallgatóra, s ahol a legjobb volt az arány (gyógyszerészképzés), még ott is 32 diákra kell gondja legyen egy tanárnak. Vö. Livezeanu 212-216, 235-236.

Az erdélyi magyar kisebbség továbbtanulási igényeinek kielégítésére 1920-tól arrafelé idehaza nem marad más, mint valamelyik teológiára vagy a románra átnemzetiesített egyetemekre menni. Bár szervezőinek deklarált véleménye szerint az új kolozsvári egyetemre (ahol mindösszesen a magyar nyelv- és irodalom tanszékének volt magyar az oktatási nyelve, egyébként ugyanúgy, ahogy a korábbi magyar egyetemen a román nyelv- és irodalom tanszékén oktattak románul) nemzetiségi hovatartozásától függetlenül bárki beiratkozhatott, a hatalomváltás utáni első időben Erdély egyetemén látványosan visszaesett a nem román ajkú hallgatók száma. A magyar etnikumúak esetében ez a változás a háború előtti helyzet szinte matematikailag pontos megfordítását jelentette: a korábbi átlagosan 80% fölötti magyar jelenlét a húszas évek elején 10% alá esett. Az első „román” tanév során beiratkozott 2152 diák közül mindössze 120 vallotta magát magyarnak²⁴. Az 1918-19-es tanévhez viszonyítva, amikor az egyetemnek 2240 magyar és németajkú s csupán 332 román diákja volt, már 1919-20-ra csupán 246 magyar és százsz illetve sváb diákja maradt a 1625 románnal szemben, és 286 1184-el szemben például az 1923-24-es tanévben.²⁵ Minden valószínűség szerint a húszas évek elején a háború előtt megszokott méretű (potenciális) magyar diákkontingensnek mintegy a 90%-vagy menekült-státusba kényszerült, vagy nem iratkozott be (a) román egyetemre.²⁶

---

23. Livezeanu, 237-242.

24. Bizonyos itteni magyar hangadók szerint ezek, ha nem voltak éppen „zsidók”, akkor legalábbis árulóknak számítanak, mert nem követték a magyar alma matert a száműzetésbe. Vö. Jancsó 1927: 130.

25. Az említett három évben a zsidó hallgatók száma 394, 555, illetve 227. Eszerint a zsidók kevésbé hajlamosak az impériumváltás okán feladni megkezdett tanulmányaikat. A kisebbségekre általában jellemző, hogy nem nagyon engedhetik meg maguknak, hogy „végigpolitizálják” az egyetemet, mint ahogy az is igaz, hogy egyetemistáiknál kisebb a hiányzási ráta, ugyanakkor a román átlagnál feltehetően magasabb a diplomázási rátájuk. Vö. Mócsy 1927: 205.

26. Esetleg nem a kolozsvári egyetemre ment. A magyar kisebbségi diákkontingensnek egy kis része éppenséggel a bukaresti egyetemre iratkozik, a feltehetően néhány tízet kitevő csoport ezt főleg a harmincas években teszi, stratégikus okokból: a bukaresti diplomát jobban értékeli a munkaerőpiacon. Erre vonatkozóan lásd például Kerkes, 1999: 36, illetve Kovács A. 1997.

Tanév	Kar					Összes	Magyarok
	Jogi	Orvosi	Bölcsész	Term.tud.	Gyógyász.		
1921/22	1119	828	238	132	52	2447	32
1922/23	1256						
1923/24	936	427	303	195	61	1967	
1924/25	967	524	404	214	66	2175	
1925/26	1073	577	489	218	--	2357	
1926/27	1185	622	527	220	--	2554	
1927/28	1147	509	578	355	152	2741	
1928/29	1079	646	709	455	132	3021	
1929/30	1519	769	735	625	111	3757	753
1930/31	1714	870	764	598	127	4064	842
1931/32	1691	955	684	463	331	4124	935
1932/33	1813	984	710	575	387	4469	922
1933/34	1779	1048	691	554	--	4072	1127
1934/35	2184	1005	808	403	--	4400	954
1935/36	1827	956	570	337	--	3690	753
1936/37	1341	862	587	401	--	3191	570
1937/38	1321	895	582	357	--	3155	566
1938/39	2364	898	508	324	--	4094	553

4. táblázat. A diákpopoláció megoszlása a kolozsvári egyetemen, különös tekintettel a magyar kontingensre 1921-1939
 Forrás: Emlékkönyv a Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem létesítésének 125. évfordulója alkalmából.30.

Megjegyzés: az üresen hagyott részek azt jelentik, hogy az adott évekre vonatkozó adatok bizonytalanok, vagy a szerzők számára ismeretlenek voltak. Az első feltüntetett tanévre vonatkozó beiratkozási adatok valószínűleg hibásak: az első és második szemeszter átlagában számítva a reális számok, bár sohasem teljesen azonosak a különböző más forrásokban, valójában sohasem emelkedtek sokkal 2000 fölé.

A pusztán elvi megfontolásokon túl kezdetben főleg a románul tanulás technikai problémája jelentett sokak számára leküzdhetetlen akadályt. 1924-re a kolozsvári egyetemnek mégis mintegy 150 magyarjú diákja volt, s számuk egészen 1933-34-ig lassan, de folyamatosan emelkedett. Az 1934-ben regisztrált kolozsvári magyar csúcslétszám – 1100 diák – viszont már a következő tanévben a felére esik vissza, a fentebb említett felvételi vizsga bevezetése és a kivételesen magas érettségi-bukási ráta következményeként. Mindkét intézkedést (a felvételit és a szigorított érettségit) az országosan magas hallgatólétszám általános korlátozására vezették be, de ezek a leendő nem-román egyetemi polgárok számára az úgynevezett második Anghelescu-kormányzat idején oly sokat emlegetett „numerus vallachicus” fenyegető gyakorlattá testesülését jelentették. 1938-ban, a minden politikai párt aktivitását betiltó királyi diktatúra bevezetésének évében a kisebbségek helyzete még ennél is rosszabbra fordult. A növekvő szélsőjobboldali nyomás hatására további intézkedéseket fogantatosítanak mind az állami, mind a magánszektorban alkalmazott

„nemzetidegen elemek” kiküszöbölésére, az „autochton faj” javára. Az egyetemi tanulmányok által lehetségessé vált vagy azok árán elérhető szellemi pályák ekkorra lényegében teljesen lezárulnak a nemzeti kisebbségek előtt²⁷.

Az 1923-24-es tanévben a kolozsvári diákkontingens a következő etnikai megoszlást mutatja: a beiratkozottak 73,9%-a román nemzetiségű, 11,1%-os a zsidók aránya, 9,6%-os a magyaroké, 4,5%-nyi a németajkú, végül 0,9% a „más, egyéb” kategóriába sorolódik. Az 1967 diák között 512 nem-román volt. A nemzetiségi hovatartozás és a kar- illetve szakválasztás egymásra vetített adatai a következők:

Kar	Jogi és politikatud.-i	Orvosi és gyógyszerészeti	Bölcsészeti	Természet-tudományi	Részösszegek karonként	Összes nemzetiség szerint
Román	729 (78,0%)	355 (67%)	216 (71,0%)	156 (80%)	936 (48,9%)	1.455 (73,9%)
Magyar	81 (8,6%)	40 (7,5%)	47 (15%)	20 (10%)	533 (27,0%)	188 (9,6%)
Zsidó	91 (9,7%)	104 (19,5%)	10 (3,0%)	14 (7,0%)	303 (15,4%)	219 (11,1%)
Német	32 (3,4%)	27 (5,0%)	25 (8,3%)	3 (1,5%)	195 (9,9%)	87 (4,5%)
Más	4	7	5	2	1.967 (100%)	18 (0,9%)
Részösszegek	100%	100%	100%	100%	100%	100%

5. táblázat. Az egyetemi hallgatók megoszlása a kolozsvári egyetemen nemzetiségük és szakválasztásuk szerint az 1923–24-es tanévben.

Forrás. Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I.” pe anul şcolar 1923–1924, 36.

A diákkontingens összetételének megállapítására két másik fontos jelzésünk is van, ezek a felekezeti hovatartozás illetve a születési hely. Az alábbi táblázat az 1923-24-es tanévre beiratkozottakat e két összetevőt figyelembe véve mutatja be:

27. Kovács A. 1997: 28; Ürmösi-Maurer 1937: 9-15.

Kar	Jogi és politikatud.	Orvosi és gyógyszerészeti	Bölcsészeti	Természet-tudományi	Összes felekezetenként	
Felekezet	ortodox	403	249+12	138	114	516
	görög katolikus	327	94+0	77	42	540
	római katolikus	55	9+41	38	19	157
	protestáns	36	15+0	16	3	70
	evangélikus	18	3+0	22	1	44
	unitárius	6	2+0	1	2	11
	izraelita	91	100+8	11	14	224
					Összes születési helyenként	
Születési hely	Ó-Románia	6	115+2	42	28	193
	Erdély és a Részek	910	288+59	229	123	1509
	Bukovina és Besszarábia	6	55	15	31	106
	Szomszédos államok, NY, DNY	14	13	15	9	51
	Más államok	-	2	1	4	7

6. táblázat. A kolozsvári egyetemre beiratkozott diákok megoszlása felekezeti hovatartozás és születési hely szerint (az 1923-1924-es minta).
 Forrás. Anuarul Universității „Regele Ferdinand I.” pe anul școlar 1923–1924. 41.

A kisebbségekhez tartozók felsőfokú képzésére tett hatásain túl, egyben az úgynevezett vidéki egyetemek hátrányára, a felsőoktatási piac nemzeti felhangú központosítása s a megkísérelt egységesítés folytán a fővárosi egyetemek fontossága túlhangsúlyozódik, s a bukaresti (hasonló okoknál fogva a budapesti) egyetemi szektor aránytalanul túlméreteződik. Ha nem számítjuk a teológiai fakultásokat, a Nagyrománia négy egyetemére az 1926-27-es tanévben összesen beiratkozott 29,666 (100%) hallgató szakonkénti és egyetemi központok szerinti megoszlása a következő: a joghallgatók vannak relatív többségben (45.18%), érdekes (és szimptomatikus) módon a számban utánuk következő csoportot a bölcsészhallgatók képezik (22.60%), míg az orvosi csak harmadik helyet foglal el mindössze 19.63%-al; végül a természettudományi karok diáksága kerül a „megszokott” negyedik helyre az országos átlagban (12.60%). A négy egyetemen a szakonkénti megoszlás a következő volt:

Egyetem / Kar	Jogi	Orvosi	Bölcsész	Term. tud.	Összes
Bukarest	47,32%	16,77%	25,92%	10,00%	65,77%
Iași	40,63%	23,60%	12,85%	22,95%	19,12%
Kolozsvár	39,10%	36,38%	16,66%	7,85%	11,25%
Cernáuți	49,04%	--	31,29%	19,67%	3,86%
Átlag	45,18%	19,63%	22,60%	12,60%	100%
Összes	13404	5823	6707	3738	29666

7. táblázat. Nagyrománia egyetemeinek rekrutációs mintái, 1926–1927 (megoszlás karonként).

Forrás. *Statistica învățământului din România, pe anii școlari 1921/22–1928/29.*

Mindebből közvetve az is világossá válik, hogy például csak a jogi karon több diák tömörül Bukarestben, mint az egész kolozsvári egyetemen együttvéve.

Az alábbi táblázatok az 1926-27-es kolozsvári diákközönségre vonatkozó részletes adatokat foglalják magukba:

Tanirány	Részösszeg		Egyetemi hallgatók nemzetiség és állampolgárság szerint								Összes
	1186		román állampolgárok nemzetiség szerint								
	Férfi	Nő	román	zsidó	magyar	német	szláv	más	román állampolgár	külföldi állampolgár	
Jog&Pol.	1158	28	823	89	232	32	--	--	1186	--	1186
Összes nemzetiség szerint			823	89	232	32	--	--	1186		
Tudományos fokozattal rendelkezők:											119
Dr. (Jog)	110	1	98	1	5	6	--	--	111	--	
Dr. (Pol.tud.)	8	--	6	--	--	2	--	--	8	--	
Hallgatók összesen (alapképzés és posztgraduális):											1305
Tanári kar (mind professzorok):											12

8/a. táblázat. Hallgatók és tanári kar a kolozsvári egyetem Jogi és politikatudományi karán (az 1926–27-es minta).

Forrás. *Statistica învățământului din România, pe anii școlari 1921/22–1928/29, 462–463.*²⁸

Megjegyzés: Az 1926-27-es kontingensre vonatkozó táblázatokban a „Szláv” kategória oroszokat, ukránokat, szerbeket és bulgárokat egyesít. A forrásanyagként használt statisztikában magában „más nemzetiségű”-ként feltüntetett kevesek mellett a „Más” kategóriába örmények, törökök, tatárok és görögök tartoznak. A „tudományos fokozattal rendelkezők” csoportja azokat jelenti, akik az adott tanévben diplomáztak valamelyik szakon.²⁹

28. A felekezeti megoszlás a következő: 427-en görög-keletiek, 406-on görög-katolikusok, 131-en római katolikusok, 82-en reformátusok, 31-en evangélikusok, 19-en unitáriusok, illetve 89-en izraeliták. A hallgatók hitfelekezete az esetek túlnyomó többségében etnikai hovatartozásukra is utal. Van rá eset, hogy ez utóbbira csupán az illetők hitfelekezete alapján következtethetünk, erdélyiekről lévén szó, meglehetősen biztonságosan.

29. Lásd Ministerul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor, ed., *Statistica învățământului din România, pe anii școlari 1921/22 – 1928/29, 1931.*

Tanirány	Részösszeg		Egyetemi hallgatók nemzetiség és állampolgárság szerint								Összes
	1103		román állampolgárok nemzetiség szerint								
	Férfi	Nő	román	zsidó	magyar	német	szláv	más	román állampolgár	külföldi állam-polgár	
1.	391	83	345	34	67	14	4	3	467	7	474
2.	490	132	48	20	60	20	--	--	622	--	622
Összes nemzetiség szerint			393	54	127	34	4	3	1096	7	1103
Tudományos fokozattal rendelkezők:											16+95
Licenciátus	12	4	2	3	5	6	--	--	mind	--	
Dr.	83	12	67	23	4	1	--	--	mind	--	
Hallgatók összesen (alapképzés és posztgraduális):											1214
Tanári kar (minden fokozat beleértve):											182

8/b. táblázat. Hallgatók és tanári kar a kolozsvári egyetem Orvosi és gyógyszerészeti karán (az 1926–27-es minta).

Forrás. *Statistica învățământului din România, pe anii școlari 1921/22–1928/29*, 470–473.³⁰

Megjegyzés: Itt is, mint egyel fentebb, az 1. a tulajdonképpeni orvostanhallgatókat, míg a 2. a gyógyszerészeteket jelenti. A „licenciátus” ez utóbbiakra, míg a „doktorátus” a végzett orvosokra vonatkozik a diplomázottak csoportjában.

Tanirány	Részösszeg		Egyetemi hallgatók nemzetiség és állampolgárság szerint								Összes
	507		román állampolgárok nemzetiség szerint								
	Férfi	Nő	román	zsidó	magyar	német	szláv	más	román állampolgár	külföldi állam-polgár	
1.	41	17	52	--	1	1	3	--	57	1	58
2.	126	188	194	34	48	33	4	1	314	--	314
3.	3	--	3	--	--	--	--	--	3	--	3
4.	48	84	107	--	13	7	4	--	132	--	132
Összes nemzetiség szerint			356	34	62	41	11	1	507	--	507
Tudományos fokozattal rendelkezők:											49
Licenciátus	27	18	37	--	1	6	--	--	mind	--	
Dr.	3	1	4	--	--	--	--	--	mind	--	
Hallgatók összesen (alapképzés és posztgraduális):											556
Tanári kar (minden fokozat beleértve):											30

8/c. táblázat. Hallgatók és tanári kar a kolozsvári egyetem Bölcsészeti karán (az 1926–1927-es minta).

Forrás. *Statistica învățământului din România, pe anii școlari 1921/22–1928/29*, 464–467.³¹

Megjegyzés: 1: Filozófia; 2: Modern filológia; 3: Klasszika-filológia; 4: Történelem.

30. A két tanirány beiratkozott hallgatói között 211 görög-keleti, 196 görög-katolikus, 79 római katolikus, 58 református, 54 izraelita, 21 evangélikus és 3 unitárius volt.

31. A felekezeti összetétel a következő 241 görög-keleti, 125 görög-katolikus, 46 római katolikus, 25 református, 31 evangélikus, 34 izraelita, 1 unitárius és 1 „egyéb”.

Tanirány	Részösszeg		Egyetemi hallgatók nemzetiség és állampolgárság szerint								Összes
	235		román állampolgárok nemzetiség szerint								
	Férfi	Nő	román	zsidó	magyar	német	szláv	más	román állampolgár	külföldi állampolgár	
1.	1	1	1	--	--	1	--	--		--	2
2.	38	6	36	--	4	3	--	1		--	44
3.	15	11	19	--	4	3	--	--		--	26
4.	51	22	62	1	8	1	--	--		--	73
5.	10	2	7	--	3	2	--	--		--	12
6.	23	54	64	1	7	4	--	2		--	77
Összes nemzetiség szerint			190	2	26	14	--	2	mind	--	235
Tudományos fokozattal rendelkezők:											27
Licenciátus	16	10					--		mind	--	
Dr.	1	--					--		mind	--	
Hallgatók összesen (alapképzés és posztgraduális):											262
Tanári kar (minden fokozat beleértve):											95

8/d. táblázat. Hallgatók és tanári kar a kolozsvári egyetem Természettudományi karán (az 1926–1927-es minta).

Forrás: *Statistica învățământului din România, pe anii școlari 1921/22–1928/29*, 466–469.³²

Megjegyzés: 1: Fizika; 2: Kémia; 3: Természettudományok; 4: Matematika; 5: Fizika-matematika; 6: Földrajz (ekkoriban matematikával, természettudományokkal vagy történelemmel kombinálva). Akárcsak a „magyar időkben”, a matematika tanszékét a természettudományok kar keretei között találjuk.

Az említett tanév adatai az időszak egészére vetítve is több szempontból relevánsak. Egyrészt máris mutatják a diákság etnikai vonalú átlagos visszarendeződésének jeleit. A 2,441 beiratkozott hallgatónak 67.3%-a volt román, a fennmaradó 32.7% a különböző etnikai kisebbségek között oszlott meg: itt a magyarok jelentik a legnépesebb csoportot (18.3%), őket a zsidók (7.3%) és a németajkúak (5.0%) követik. A szlávok és más elemek csupán egy elenyészően kis szegmensét adják. Lényeges, hogy a nem-román állampolgárságúak jelenléte százalékban alig kifejezhetően kismértékű.

Másrészt Kolozsváron is a joghallgatók jelentik a diákság relatív többségét, ezeket mögött alig marad el az orvosira és-vagy gyógyszerészetre iratkozottak létszáma. A bölcsészkar hallgatók a diákságnak kevesebb, mint egyötödét jelentik, s még ennél is kevesebben vannak a természettudományi karra iratkozók. A magyaroknak valamivel több, mint a fele joghallgató, miközben e kar tetemes román diák-többséggel működik. A zsidók némileg jellemző módon alul-reprezentáltak a természettudományi karon, s az általuk hagyományosan preferált orvosi tanulmányok mellett vagy helyett most a jogi karon is többen megjelennek. Végül, de nem utolsó sorban: a kolozsvári diákkontingens a teljes nagyromániai hallgatólétszámnak mindössze a 12%-át te-

32. 121 gr.-keleti, 66 gr.-kat, 14 róm. kat, 14 ev., 4 ref., 2 unitárius, 2 izr. és 1 „egyéb”.

szi ki, ami meglehetősen elmarad a diáklétszám szempontjából ekkoriban második helyen álló Iași-i egyetem mögött.

1921 és 1933 között az egyes karok átlagos látogatottsága a hallgatók nemzetiségi származására vetítve a következőképpen alakult:

Karok	Románok (%)	Zsidók (%)	Mások (%)
Jogi és politikai tudományok	77,0	16,5	6,5
Bölcsészet	81,5	11,2	7,3
Természettudomány	81,3	11,8	6,9
Orvosi	67,9	26,8	5,3
Gyógyszerészeti	40,0	51,1	8,9
Teológia	96,3	--	3,7
Állatorvosi	80,0	--	8,9
Összesen	77,1	16,4	6,5

9. táblázat. Nagyrománia diákpulációjának megoszlása tanirányoknak megfelelően, lebontva a hallgatók etnikai hovatartozása szerint is (az 1921-1933-as időszak mintája).

Forrás. Livezeanu, Cultural Politics in Greater Romania, 238.

Az átlagos nem-román jelenlét a diákok között 20% körül mozgott, emellett mindvégig megmaradt az a tendencia, miszerint a két „megörökölt” egyetemen (a kolozsvári mellett a Cernăuți-i) a nem-román számarány ennél valamivel magasabb.

A két világháború közötti időszakban az egyetemek túlnépesedése³³ és a szellemi munkaerőpiacra tapasztalt alulfoglalkoztatottság hozza előtérbe a mindenkorai hallgató-kontingens etnikai összetételével kapcsolatos fokozott aggodalmakat. Ezek az aggodalmak – a már addig is fel-felbukkanó antiszemita felhangokat leszámítva – éppen a harmincas évek közepére erősödnek fel. Bár a románság enyhén túlreprezentált volt a diáklétszámokban (melynek 79,9%-át alkották az 1930-as népszámlálás szerinti 71,9%-os népességarányukhoz képest), sokan közülük úgy érezték, hogy még többre jogosultak. Úgy látszik, az egyik emellett szóló érv az volt, hogy a román középfokú oktatásból viszonylag kevesen kerülnek a felsőoktatásba (bár, a zsidókat³⁴ leszámítva, így is jobb volt ez az arány, mint a nemzeti kisebbségek esetében) Egy másik kiindulópontként az szolgálhatott, hogy – éppen a kisebbségekhez képest – viszonylag sok volt a beiskolázatlanul maradó románajkú gyermek. A beiskolázottsági arány tekintetében a zsidók álltak a legjobban, őket sorrendben a németajkúak és a magyarok követték, a románok pedig csak utánuk következtek. A teljes nagyromániai egyetemi hallgatószám etnikai megoszlása az 1928-29-es tanévben például a következő volt:

33. Természetesen mind a népesség számának, mind a hallgatók számának megugrása a számottevő területi nyereséggel is összefügg. Bár a hallgatószám létszámemelkedése egészen rendkívüli, az ezer főre jutó hallgatószám még mindig kisebb, mint nem egy nyugat-európai országban.

34. Bukarest egyetemeit leszámítva a zsidó hallgatók relatív túljelentkezése általános. A vidék egyetemei általában több nem-román hallgatót fogadtak. 1933-ban a kolozsvári rektor arról panaszkodik, hogy a magyarok, zsidók és szászok létszáma már-már túlhaladja a románokét. Egy évvel korábban a nem-románok aránya körülbelül 40%-os, számuk korábban is, de röviddel ezután is kisebb. Az 1933-34-es „kisebbségi csúcs-évben” a román etnikumúként beírt hallgatók aránya valójában még mindig 64,1%. Livezeanu 1995: 237-240.

Románok	Magyarok	Németek	Zsidók	Mások (főleg szlávok)
24144	624	433	4295	732
79,9%	2,1%	1,4%	14,2%	2,4%
Részösszeg a nem-románok között	10%	7%	71%	12%
Összes	30288 (100%)			

10. táblázat. Az egyetemi hallgatók etnikai hovatartozás szerinti átlagos aránya Nagy-Romániában, 1928–1929.
Forrás: Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania*, 237. alapján.

A tárgyalt időszakban általánosan elfogadott nézet volt, hogy a szellemi foglalkozásuk munkanélküliségének és „proletarizálódásának” oka az érettségig adó középiskolások s az egyetemisták túlzottan magas számában keresendő. Ismételten felbukkant az az igény is, hogy a fiatal generációt a hagyományos állami hivatalnoki értelmiségi pályákról s az elméleti beállítottság felől a gyakorlati, a szellemi tőkét az iparban, kereskedelemben, (egyáltalán: a magánszektorban) érvényesítő pályák felé irányítsák. Mivel azonban a két világháború közötti időszak középkelet-európai nemzetgazdaságaiból többnyire hiányzott a dinamizmus, a fent említett kísérlet, még ha a leendő értelmiség meglehetősen létszámban is mozdul el stratégikusan ebbe az irányba, kudarcra lett volna ítélve. Az oktatás révén szerezhető szellemi tőke az értelmiségi munkapiac átrendeződésének hiányában inflálódásnak indult, s ez minőségi munkanélküliséget eredményezett. Adott állás betöltéséhez egyre magasabb fokú képzettség vált szükségessé, s amikor már az egyetemi diploma sem bizonyult elégségesnek, a diplomások a végzettségüknek megfelelőnél egyre alacsonyabb szintű állások betöltésére kényszerültek³⁵. A kenyérgondokon s a társadalmi lecsúszás fenyegetésén túl az alulfoglalkoztatottság növelte a diplomások megtámadottság-érzését, aminek logikus folyományát képezi az idegengyűlölet éppúgy, mint a túlhangsúlyozott nemzet- és államhűség, utóbbiak már csak azért is, mert az egyetemi, s különösképpen az ezidőtájt is leginkább preferált jogi tanulmányok és az állami szektorban való elhelyezkedési lehetőség közé a nemzeti középosztály még mindig szeretett (volna) egyenlőségjelet tenni.

Az általánosan érvényesülő tendenciákon túl a kolozsvári egyetemre iratkozók nagy száma már a húszas évek elején az egyetemnek ekkortájt még kijáró fentebb említett pozitív diszkriminációnak is köszönhető. 1921-22-ben a nemzetépítés e szellemi bátyja számára a román kormány mintegy háromszor nagyobb összeget utalt ki diáksegélyezés és ösztöndíjak céljára, mint az ország összes többi egyetemének együttvéve. Az ösztöndíjak száma így nőhetett kétszázról négyszázra³⁶ (azaz jószerével minden harmadik román diák részesült ilyen jellegű állami támogatásban. Az egyetem vezetősége éppúgy, mint a bukaresti adminisztráció a Kolozsvárra iratkozó románjok diákság meglehetősen hányadában fontos szimbolikus tőkét látott, nem kisebb mértékben az új tartomány románságából kitermelendő, azonnal bevethető lojális, képzett kádereket és állami hivatalnokokat. A román etnikumú hallgatók túlzott mértékű Kolozsvárra áramlása (a magyarokat az 1925-től megkövetelt szigorú román érettségi vizsga bevezetése egy időre számottevően gátolta ebben) csak 1934-ben (az ekkor bevezetett, létszámcsökkentést célzó egyetemi felvételi-rendszer hatására) veszített lendületéből.³⁷

35. A kérdéssel kapcsolatba lásd még Kornis 1932: 2, 33.; illetve Laky 1931: 43-47.

36. Az adatokat Onisifor Ghibu gyűjtötte, emiatt nem lehetünk biztosak abban, hogy nem (akár tendenciózusan) pontatlanok.

37. Bisztray et al 1941: 329.

Az 1930-as népszámlálás szerint az egyes etnikai csoportok számbeli és regionális megoszlása a következő:

Etnikai csoport (%-ban)	Régió / Tartomány								
	Ó-Románia					Erdély és részei			
	Olténia	Munténia	Dobruzsza	Moldva	Bessarábia	Bukovina	Történelmi Erdély	Bánság	Körös vidék, Máramaros
Románok	97,5	93,4	44,2	89,8	56,2	44,5	57,6	54,4	60,7
Magyarok	0,2	0,8	0,3	0,9		1,4	29,0	10,4	23,1
Németek	0,2	0,5	1,5	0,3	2,8	8,9	7,9	23,7	4,8
Zsidók	0,2	2,1	0,5	6,5	7,2	10,8	2,4	1,2	6,4
Szlávok	0,1	0,3	26,2	0,5	29,3	33,8	0,5	7,5	3,9
Mások	1,6	2,1	25,3	1,5	4,1	0,3	2,4	1,9	1,1
Összesen 18057028	1513175	4029008	815475	2433596	2864402	853009	3217988	939958	1390417
...amiből a városi lakosság:									
Román 58,6	91,7	82,3	52,4	70,8	31,5	33,0	35,9	35,0	33,1
Magyar 11,1	1,0	2,7	1,0	1,1	0,1	0,3	39,7	22,7	43,6
Német 5,3	1,4	1,6	1,3	1,0	0,9	14,7	12,7	31,3	3,0
Zsidó 13,6	1,6	7,8	1,8	23,1	26,6	30,0	8,6	5,8	16,7
Szláv 7,3	1,2	1,3	17,6	1,7	36,6	21,5	1,1	3,5	2,5
Más 4,0	3,0	4,1	25,6	2,1	4,4	0,3	1,8	2,8	1,0
Összesen 3651039 (20,22%)	198223	1101766	196478	592127	370971	228056	519675	167489	276254
... ahol az urbanizációs index:									
Intra- regionális	13,09	27,34	24,09	24,33	12,95	26,73	16,15	17,81	19,86
Extra- regionális	5,42	30,17	5,38	16,21	10,16	6,24	14,24	4,59	7,57

11. táblázat. Az etnikai csoportok mérete és regionális megoszlása Nagy-Romániában az 1930-as népszámlálás alapján.

Forrás. Recensământul general al populației României, Decembrie 1930 xxviii, xxxii, LII, XLIV-XLVIII.

Megjegyzés: ahol nincsenek adatok, a százalékos arány 0,1% alatti. A többi esetben a feltüntetett százalékok az adott etnikai csoport részarányát jelölik a megjelölt regionális egészen belül. A

második táblázatban az egyes oszlopok első számsora az adott etnikai csoport részarányát jelöli az országos teljes városi lakosságon belül. A legalsó sor adatai az országos átlaghoz viszonyított városiassági szintet tüntetik fel. (Ez utóbbi mutató némileg torzít a vidék vonatkozásában, hiszen Bukarest, az ország messze legnépesebb városa a munténiai adatok közé van foglalva.)

Vessük össze a fentieket a népszámlálás évében Kolozsvárra iratkozott diákpuláció adataival:

	Megoszlás kritériuma	Kar				Összes		
		Jogi	Bölcsész	Orvosi	Term.tud.	Szám	%	
Nem	Férfi	1611	363	817	294	3085	75,9	
	Nő	103	404	180	295	979	24,0	
	ÖSSZES	1714	764	997	589	4064	100	
Felekezet	Görög ortodox	519	310	466	217	1566	38,5	
	Görög katolikus	589	197	161	169	1116	27,4	
	Római katolikus	205	103	134	77	519	12,7	
	Kálvinista	155	76	69	30	330	8,1	
	Unitárius	33	6	5	4	48	1,1	
	Evangélikus	68	46	35	31	180	4,4	
	Mózes-hitű	145	26	92	7	302	7,4	
	Más	--	--	3	--	3		
Regionális er.	Románia	Erdély és részei	1498	539	607	380	3024	74,4
		Ó-Románia	57	67	177	87	390	9,6
		Bánság	56	62	65	36	219	5,4
		Moldva	29	32	49	42	152	3,7
		Besszarábia és Bukovina	28	25	9	19	81	2,0
	Szomszédos országok	65	24	46	19	154	4,6	
	Más országok	8	13	4	6	31		
Etnikai er.	Román	1108	513	617	447	2659	65,4	
	Magyar	393	150	211	88	842	20,7	
	Német	68	57	41	41	207	5,0	
	Izraelita	145	26	124	6	301	7,6	
	Szláv	--	14	1	7	22	0,5	
	Más	--	4	2	--	6		
% karonként		42,1	18,8	24,5	14,5		100	
Diplomák	Lic.	19	92	36	59	206	8,3%	
	Dr.	96	2	30	4	132		

12. táblázat. A kolozsvári diákpuláció 1930–1931-ben.

Forrás. Anuarul Universității „Regele Ferdinand I.” pe anul școlar 1930-1931, 40.

Megjegyzés: Itt az „orvostanhallgató” kategória a gyógyszerész-hallgatókat is magában foglalja. Utóbbiak 127-voltak ebben a tanévben (70 férfi mellett 57 nőhallgató), 36-on szereztek licenciátust és egy kapott doktori címet. A gyógyszerészetiek közül 42-öt magyarként, 38-at románként, 14-et németként s 3-öt zsidóként tüntetnek fel a forrásban, a gyógyszerészetiek között ugyanakkor nincs külföldi állampolgár.

Az egyetemek „nyakló nélküli” túlnépesedésének megakadályozására tett kísérletek a harmincas évek végére hoztak némiképp látható eredményt. Ezen intézkedések azonban inkább érintették a diákközönség nem román eredetű részét. Mintegy egyötödnyivel esett vissza a nőhallgatók száma is (1938-ban 672 ilyen hallgató volt a kolozsvári egyetemen). A (férfi) „autochton elem” számára történő helycsináláson túl azonban a középiskolai s főleg a felsőoktatásban alkalmazott Numerus Vallachicus nem jelentette magán a román csoporton belüli rigurózusabb szelekciót. Ebben az utolsó vizsgált tanévben az egyetemnek 3,155 beiratkozott diákja volt, ebből 2,059-en voltak románok, a többiek etnikailag idegen eredetűek. Utóbbiak közül a magyar kontingens létszáma látványos visszaesést mutat már egy évvel korábban is: 1937-38-ban már csak 566 magyar nemzetiségű hallgatót írtak be Kolozsváron, ami mindössze fele a csúcs-évnek mondható 1933-as magyar kisebbségi kontingensnek. A németajkúak (132) és a zsidók (296) sem állnak sokkal jobban e tekintetben.³⁸

---

38. Lásd az 1930-31 re szóló, illetve az 1939-re vonatkozó kolozsvári egyetemi évkönyvet.

Megoszlás kritériuma	Kar				Összes	
	Jogi	Bölcsész	Orvosi	Term. tud.	Szám	%
Nem szerint:						
Férfi	2050	325	830	244	3449	80,2%
Nő	134	383	175	159	851	19,8%
Összes	2184	708	1005	403	4300	100%
Felekezet szerint:						
Görög ortodox	800	235	471	126	1631	38,0%
Görög katolikus	707	153	163	93	1116	26,0%
Római katolikus	260	127	96	89	572	13,3%
Kálvinista	167	97	58	56	378	8,8%
Unitárius	32	13	8	6	59	1,3%
Evangelikus	60	41	29	11	141	3,2%
Mózes-hitű	157	40	178	21	395	9,1%
Más	1	2	2	2	7	
Regionális eredet szerint (születési hely):						
Erdély és részei	1630	490	506	268	2893	67,3%
Ó-Románia	161	72	231	46	510	11,8%
Bánság	192	43	76	31	342	8,0%
Moldva	48	32	74	17	171	4,0%
Besszarábia és Bukovina	52	14	51	15	132	3,0%
Szomszédos országok	79	35	44	18	201	add
Más országok	22	22	23	8	47	6,0%
Etnikai eredet szerint:						
Román	1507	399	632	219	2757	64,1%
Magyar	459	196	148	142	945	22,0%
Német	60	65	34	18	177	4,1%
Izraelita	157	40	178	21	396	9,2%
Szláv	--	5	8	5	18	add
Más	1	3	5	--	9	0,6%
% karonként	50,8%	16,4%	23,4%	9,3%		100%
Diplomák	Lic.	35	102	96	233	add
	Dr.	197	1	98	4	300

13. táblázat. A diákpuláció nemzetiségi megoszlása a kolozsvári egyetemen az 1934–1935-ös tanévben.

Forrás: Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I.” pe anul şcolar 1930–1931.

Megjegyzés: a külföldön születettek 50%-a magyar etnikumú (bár csak egy részüknél tüntettek fel magyar állampolgárságot is).

	Megoszlás kritériuma	Kar				Összes		
		Jogi	Bölcsész	Orvosi	Term.tud.	Szám	%	
Nem	Férfi	1265	258	718	225	2466	79,70	
	Nő	99	250	180	99	628	20,30	
	ÖSSZES	1364	508	898	324	3094	100	
Felekezet	Görög ortodox	578	204	461	124	1367	44,20	
	Görög katolikus	420	116	123	77	736	23,80	
	Római katolikus	195	75	103	45	418	13,51	
	Kálvinista	64	38	39	32	173	5,60	
	Unitárius	16	7	6	7	36	1,16	
	Evangélikus	26	25	23	5	79	2,55	
	Mózes-hitű	65	43	142	34	284	9,18	
	Más	--	--	1	--	1	--	
Regionális er.	Románia	Erdély és részei	946	349	446	214	1955	63,19
		Ó-Románia	224	49	195	50	518	16,74
		Bánság	92	29	45	16	182	5,88
		Moldva	46	26	74	13	158	5,10
		Besszarábia és Bukovina	6	12	38	10	66	2,13
	Szomszédos országok	43	30	80	16	169	6,91	
	Más országok	8	13	20	4	45		
Etnikai er.	Román	980	321	529	199	2029	65,60	
	Magyar	268	95	112	78	553	17,23	
	Német	43	37	58	9	147	4,75	
	Izraelita	64	44	142	34	284	9,18	
	Szláv	3	3	46	3	55	1,78	
	Más	3	3	6	1	13	0,42	
% karonként		44,08	16,41	29,02	10,47	3094	100	
Diplomák	Lic.	220	117	--	132	369	53,33	
	Dr.	138	11	165	9	323	46,67	

14. táblázat. A kolozsvári diákpopoláció 1938–1939-ben.

Forrás. Anuarul Universității „Regele Ferdinand I.” pe anul școlar 1938–1939, 67–70.

Megjegyzés: A szomszédos országok valamelyikében születetteknek általában a fele magyar etnikumú, bár a 91-ből csak három magyar állampolgár is. Az egyetlen másik számottevő idegen eredetű csoportot a bulgárok teszik ki, ők egyben a nem román állampolgárságú kontingens többségét is jelentik (42-öt az 53-ból). Más szóval, a kolozsvári diákpopolációnak ekkorra már csak 1,71%-a volt idegen állampolgárságú.³⁹

A nemzetállami határok mentén szerveződő zárt felsőoktatási piacok befelé a korábban dominált csoportok (mostanra az „autochton elem”) időleges számbeli térnyerését jelentették a kisebbségek hátrányára, kifelé pedig az agresszív kultúrfölény árnyékát vagy legalábbis ellenséges gyanakvást szültek „a másik” kulturális monopóliumával szemben. Az oktatók és diákok hagyományos értelemben vett peregrinációja jószerével megszűnt, a diplomák érvényessége gyakorlatilag az adott nemzetállami oktatási piac keretei közé korlátozódott. Mindezek a már amúgy is meglevő interetnikus – ha nem éppen államközi – feszültséget csak tovább fokozták. Olyan országokban, mint például Nagyrománia, a felsőoktatási piac belső expanziója ideig-óráig olyan társadalmi csoportokat is a felsőfokú tanulmányok előnyeikhez juttatott, melyek eladdig nem, vagy csak kis létszámban léphettek a társadalmi mobilitás ezen útjára. Még ez a korlátozott „demokratizálódás” sem tartott azonban hosszabb ideig, mint maga a lelkesedés, amely az „örösváltást” s a gyors és teljes nemzeti integrációról álmódó örösváltókat kezdetben jellemezte. Mindeközben a defenzív helyzetbe szorult erdélyi magyarság esetében a háború előtti társadalmi rekrutációs minták rendeződtek vissza a felsőoktatási klientúra terén.

A nemzeti felsőoktatási piacok látványos mennyiségi ugrásai az oktatás és a társadalmi élet más területeinek modernizációs válságát takarták. (Jellemző, hogy a kolozsvári egyetem szakjai, képzési irányait, azok tartalmi elemeit a románná nemzetiesítés nagyrészt változtatás nélkül hagyta meg, új szakok pedig nem létesültek.) A század első harmadában a térség felsőoktatásban érdekelt rétegei általában nem stratégikusan választottak pályát, inkább csak múlandó konjunkturákat lovagoltak meg. Az egyetemi diploma mintegy törvényesíteni látszott a jobb megélhetéshez való jogot, a magasabb szintű kvalifikáció pedig a munkapiacra való elsőbbséget az alacsonyabb szintűvel szemben. A nemzeti örösváltás s a belőle fakadó mennyiségi expanzió mámorát szinte törvényszerűen váltja fel az egyetemi piac túlnépesedése és a szellemi munkaerő piacán bekövetkező vagy éppen tovább fokozódó munkanélküliség fenyegetése. A diákság e kettős fenyegetés terhe alatt lépik a jobboldali politikai radikalizáció útjára. Különös módon ezek a jelenségek egyszerre voltak ok és okozat: Míg a hivatalos álláspont a létszámkorlátozás, az „ésszerűsítés” fontosságát hangsúlyozta, a túltermelés a főleg állami alkalmazásra számító iskolázott középosztály sorait volt hivatva feltölteni, vagy azonnal, mint Nagyrománia esetében, vagy, mint Kismagyarország példázta, egy közelinek remélt jövőben. A nemzeti középosztály mérete, minősége s főleg jelenléte mindkét esetben az adott nemzetállam jelenlétét s e jelenlét területi dimenzióit volt hivatva legitimálni.

Mindeközben a korábbi szelekciós mintákat egy erősen politikafüggő, az állam által kézben tartott „szponzorált mobilitás” váltotta fel. Másként fogalmazva: a leendő szellemi munkásság túlméretezett utánpótlásából és a már meglevő értelmiségi elit legitimációs kríziséből egyenesen következett, hogy a szelekció legfőbb kritériumává a politikai és etnokulturális lojalitás vált. Az

39. A nagyromániai származásúak születési hely (régio) szerinti megoszlása például az 1938-as minta szerint a következő: 1995-ön Erdélyben és a „Részekben” születtek, így, feltételezve, hogy a (kiterjesztett értelemben vett) erdélyieknek mintegy a fele román nemzetiségű, a teljes kontingensnek (2059 fő) nagyjából 50%-a szintén erdélyi. A másik fele (leszámítva 196 Bánátban születettet) valamikori magyar fennhatóság alá tartozó területekről származik. 643-en a tulajdonképpeni Ókirályságban, s 80-an az új keleti területeken születtek. A hatalomátvételt követő tizenöt évben az ókirályságbeliek száma majdnem megkétszereződött, még úgy is, hogy e megállapítás háttérben ott kell tudnunk az általános diáklétszám-emelkedést ezen időszakban. Így megnő a görög-keleti felekezeti hallgatók száma, részben a görög-katolikus erdélyi románok kárára, akik 1938-ban már csak 769-en vannak, azaz a teljes román etnikumú kontingensnek már csak a harmadát adják. Vö. Anuarul Universităţii 'Regele Ferdinand I', 1937-1938.

eleddig úgy-ahogy megtűrt kisebbségek számára az oktatás általi társadalmi és kulturális integráció mégoly kevesek számára járható útja is lezárult a vizsgált időszak vége felé. Amennyiben pedig – mint ahogy ez a valóságban mégis megtörtént – az „idegen” elemnek sikerült a rendszerbe visszailleszkednie, sőt, akár kihasználnia a domináns csoportot hátráltató dekonjunktúrát például a harmincas években, úgy az államilag támogatott „autochton többség” ismételen felelőssé tette a maga sikertelenségeiért ezen „idegen elemeket”, s igyekezett kiszorítani őket még meglevő pozícióikból is. Mindennek ellenére, vagy talán éppen ezért is, a félbemaradt oktatási és társadalmi modernizáció továbbra is érezte negatív hatásait.

A szellemi munkaerőpiac túltelítettsége, a felsőoktatás túlnépesedése, a háborús és az azt követő konjunktúra ekkortájt egész Európa-szerte megfigyelhető, mint ahogy az is, hogy a mennyiségi túlfeljlődés a felsőoktatás és a diploma által elvileg megnyíló munkapiacok minőségi romlását vonta maga után. Akár kisebbségi, akár többségi helyzetben, románok és magyarok viszont hajlamosak voltak egyaránt egymást okolni ezért az általános jelenségért. Az etnopolitikai egymásramutogatás, az államilag formalizált bünbakkeresés azonban már középtávon kifogja a szelet a ténylegesnek ígérkező reformok vitorlájából, melyek helyét kompenzatív megoldások és leszámolások veszik át. A mindössze egy-két diák-generációt érintő pozitív irányúnak mondható változásokon túl mind a román többség, mind a magyar kisebbség vagy akár az erdélyi németajkúak és a zsidók esetén a felsőoktatási rekrutáció korábbi társadalmi hátterei lényegében érintetlenek maradtak, mint ahogy a szellemi foglalkozásúak pályaeorientációi is a visszarendeződés jeleit mutatták. Az utóbbi két csoport eddig is viszonylag kevésbé függött az oktatási és a munkaerőpiac állami vezérlésű szektoraitól, annál inkább volt, a mindenkori domináns etnikummal ellentétben, a modernebb, magánszektorhoz kötött úgynevezett szabad pályák várományosa, illetve szorult ezekre.) A szellemi tőke természete és piaca nem, csak gazdája változott meg, nem a társadalmi, inkább csak az etnikai leszámolás jegyében.

Néhány múlandó hatású kivételtől eltekintve a Közép-Kelet-Európa e részén végbement forradalmak nem annyira társadalmiak, sokkal inkább nemzetiek voltak, s ez tükröződik vissza a térség felsőoktatásában is. Ahogy egy etnikai alapokon szerveződő politikai pártnak nem lehet önmagában működőképes pénzügyi politikája, úgy egy nagyrészt etnikai alapokon nyugvó egyetem hajlamos az adott népcsoporton belüli társadalmi szelekcióra és a tisztán érdemi megfontolásokra kevés hangsúlyt fektetni. Hosszú távon viszont e szerkezeti merevség veszélybe sodorhatja egy ilyen egyetem piaci versenyképességét.

Az instabilitás, az ismételt pálfordulások akadályozták a tulajdonképpeni minőségi expanziót, a felsőoktatás szervezeti vagy tartalmi modernizációját. Ennek hiányát volt hivatva kompenzálni a nemzeti-nemzetiségi vonalak mentén szervezett mennyiségi expanzió. (Az ismétlődő zártszám-rendelkezések és a zárt vagy korlátozott felsőoktatási piacok ennek is jó példái.) Mindeközben az exkluzionista etnopolitikai beállítottság nagyban korlátozta az egyéni tudományos-szakmai orientációt és pályaválasztást. Függetlenül attól, hogy éppen ki uralkodott kin, a háttérben ott húzódott egyrészt az az alapfeltevés, hogy az etnikai dominancia helyettesítheti a reformot és a társadalmi haladást, illetve az, hogy e behelyettesítés sorozatos sikertelenségeért a versenyben rivális csoport jelenléte a felelős. A két világháború közötti erdélyi példa arról beszél, hogy e két csoport változó sikerrel kezdeményezett nemzeti forradalmat egymás ellen, miközben tulajdonképpeni, önmagán belüli társadalmi problémáinak megoldására képtelennek bizonyult. A politikai térben zajló hatalomcserék, melyeknek hatásai az egész publikus szférában szétszívárognak, különös konzervativizmust indukáltak a felsőoktatásban és a hozzá kapcsoló-

dó tudományos szférában, mégpedig abban az értelemben, hogy a versenyhelyzet konzerválta a felsőoktatás iránti várakozásokat, annak társadalmi funkcióit, nem beszélve a felsőoktatás tartalmáról és szerkezetéről magáról. Kimondva vagy kimondatlanul, mindkét, egymást periodikusan váltó domináns csoport mindenek előtt való célja a felsőoktatásban meglévő vagy éppen a felsőoktatás által megszerezhető pozíciók monopolizálása. Nem véletlen, hogy a kolozsvári egyetem sorsába beleszóó politikai hatalomváltások újra és újra a „restitutio in integrum” elvét kívánják érvényre juttatni.

FORRÁSJEGYZÉK

Albrecht Dezső: Az erdélyi magyar főiskolai hallgatóság. In *Erdélyi magyar évkönyv 1918-1929*, edited by István Sulyok and László Fritz. Cluj/Kolozsvár, 1930, Juventus.

Albrecht Dezső: Az erdélyi magyar ifjúság tíz éve. In *Magyar Kisebbség VIII: 323-332*.

Annales Universitatis Litterarum Re. Hu. Fr. Jo. Kolozsvariensis de Anno Scolastica MDCCCXXII-XIV, XVI-XVII, XVII-XVIII. [Annual reports of the royal Franz Joseph university of Kolozsvár 1913/14, 1916/17, 1917/18]

Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I” pe anul şcolar 1924–1925. Cluj, 1926.

Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I” pe anul şcolar 1926–1927. Cluj, 1928.

Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I” pe anul şcolar 1928–1929. Cluj, 1930.

Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I” pe anul şcolar 1929–1930. Cluj, 1930.

Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I” pe anul şcolar 1930–1931. Cluj, 1932.

Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I” pe anul şcolar 1933–1934. Cluj, 1935.

Anuarul Universităţii „Regele Ferdinand I” pe anul şcolar 1937–1938. Cluj, 1939.

Anuarul Universităţii din Cluj pe anul şcolar 1921–1922. Cluj, 1923.

Anuarul Universităţii din Cluj pe anul şcolar 1922–1923. Cluj, 1924.

Asztalos József: A főiskolai hallgatók az 1926–27 -es tanévben. In *Magyar Statisztikai Szemle no. 11*. 1927.

Asztalos József: A főiskolai hallgatók az 1927–28- as tanévben. In *Magyar Statisztikai Szemle no. 14*. 1930.

Asztalos, József: A főiskolai hallgatók az 1923–24-es tanévben. In *Magyar Statisztikai Szemle no. 7–8*. 1924.

Barabás Endre: A magyar és a román kultúrpolitika irányai. In *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Edited by Miklós Asztalos. Budapest, 1931, Erdélyi Fiatalok Egyesülete.

Bárdi Nándor: A Keleti Akció – A romániai magyar intézmények támogatása az 1920-as években. In *Diószegi László (szerk.): Magyarságkutatás 1995–96*. Budapest, 1996, Teleki László Alapítvány.

Bíró Sándor: *The Nationalities Problem in Transylvania, 1867–1940: A Social History of the Romanian Minority under Hungarian Rule, 1867–1918 and of the Hungarian Minority under Romanian Rule, 1918–1940*. Boulder, Colorado, 1992, Atlantic Research and Publications.

Bisztray Gyula–Szabó T. Attila–Tamás Lajos (szerk.): *Erdély magyar egyeteme: Az erdélyi egyetemi gondolat és a M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története*. Cluj-Kolozsvár, 1941, Erdélyi Tudományos Intézet.

Clarke, James: Education and National Consciousness in the Balkans. In *Clarke, James: The Pen and the Sword. Studies in Bulgarian History*. pp. 24–57, 1988, Boulder: East European Monographs.

Collins, Randall: Market closure and conflict theory. In *Michael Burrage–Ralf Torstendahl (szerk.): Professions in theory and history*. London, 1990, Sage.

Craig, John E.: *Scholarship and Nation Building. The University of Strasbourg and Alsatian Society 1870–1939*. Chicago, 1984, The University of Chicago Press.

Durandin, Catherine: A román nép története. Budapest, 1998, Maecenas.

Grant, Nigel: Society, Schools and Progress in Eastern Europe. Oxford, 1969, Pergamon Press.

Hajdu Tibor: Az értelmiségi túltermelés és társadalmi hatásai. In *Lackó Miklós (szerk.): A két világháború közötti Magyarországról*. pp. 51–58, Budapest, 1984, Kossuth.

Iancu, Gheorghe: *The Ruling Council; The Integration of Transylvania into Romania 1918–1920*. Cluj-Napoca, 1995, The Romanian Cultural Foundation.

Jancsó Benedek: A romániai főiskolai oktatás. In *Kornis Gyula (szerk.): Az elszakított magyarság közoktatásügye*. Budapest, 1927, Magyar Pedagógiai Társaság.

Janik Gyula: A főiskolai hallgatók újabb adatai. In *Statisztikai Szemle no. 4.*, 1928.

Jaraus, Konrad (szerk.): *The Transformation of Higher Learning 1860–1930. Expansion, Diversification, Social Opening, and Professionalisation in England, Germany, Russia and the US*. Chicago, 1983, The University of Chicago Press.

Karáczy Viktor: Oktatási piacok és társadalmi egyenlőtlenségek. In *Zsidóság és társadalmi egyenlőtlenségek (1867–1945). Történeti-szociológiai tanulmányok*. Budapest, 2000, Replika Kör / Osiris.

Karáczy Viktor: *Iskolarendszer és felekezeti egyenlőtlenségek Magyarországon (1867–1945)*. Budapest, 1997, Replika Kör.

Kerekes Jenő: Egyetemi fokú magyar jogász- és közgazdász-képzés Erdélyben. In *Péter Cseke és Hauer Melinda (szerk.): 125 éves a kolozsvári egyetem*. Kolozsvár, 1999, Komp-Press.

Kornis Gyula: A szellemi munka válsága. In *Kornis Gyula (szerk.): Az értelmiség válsága*. Budapest, 1934, Franklin.

Kornis Gyula: *Az elcsatolt területek magyar egyetemi ifjúsága*. Budapest, 1937, Franklin.

Kornis Gyula: Education in Hungary. New York City, 1932, Teachers College, Columbia University.

Kovács B. András: *Szabályos kivétel. A romániai magyar oktatásügy regénye, 1918, 1944–1948, 1996*. București – Kolozsvár, 1997, Kriterion.

Kovács Mária: *Liberal Professions and Illiberal Politics; Hungary from the Habsburgs to the Holocaust*. New York, 1994, Oxford University Press.

Kulcsár Kálmán: *Contemporary Hungarian Society*. Budapest, 1984, Corvina.

Ladányi Andor: *A magyar felsőoktatás a 20. században*. Budapest, 1999, Akadémiai Könyvkiadó.

Ladányi Andor: *Az egyetemi ifjúság az ellenforradalom első éveiben*. Budapest, 1979, Akadémiai Kiadó.

Laky Dezső: Az értelmiség válságának szociális és gazdasági háttere. In *Az értelmiség válsága*. 1931, Budapest.

Laky Dezső (szerk.): A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. In *Magyar Statisztikai Közlemények, n. s. vol. 87.* 1931.

Livezeanu, Irina: *Cultural Politics in Greater Romania; Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918–1930.* London, 1995, Cornell University Press.

Macartney, A. C.: *Hungary and her Successors: The Treaty of Trianon and its Consequences 1919–1937.* London–New York–Toronto, 1937, Oxford University Press.

× × ×: *Magyar Statisztikai Évkönyv 1910. Új folyam, XVIII.* Budapest, 1911, Athenaeum.

Márki Sándor: *A M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem története, 1872–1922.* Szeged, 1922, M. Kir. Ferenc József Tudományegyetem.

Mészáros István: *Magyar iskolatípusok, 966–1990.* 2. kiadás, Budapest, 1995, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum.

Mészáros István (szerk.): *A magyar nevelés- és iskolatörténet kronológiája 966–1996.* Budapest, 1996, Nemzeti Tankönyvkiadó.

Ministerul Instrucțiunii, al Cultelor și Artelor: *Statistica învățământului din România, pe anii școlari 1921/22–1928/29.* București, 1931, Tipografia Curții Regale.

Mócsy István: *The Effects of World War I. The Uprooted. Hungarian Refugees and their Impact on Hungary's Domestic Politics 1918–1921.* New York, 1983, Brooklyn College Press.

Molnár Olga: A főiskolai hallgatók szociális és gazdasági viszonyai Budapesten. In *Statisztikai közlemények vol. 54.,* 1930.

Móritz Lajos: *Románia tökepolitikája Erdélyben 1919–1929 között.* Budapest, 1932, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda.

OL VKM K/636 1922 IV. a. (Országos Levéltár).

Petrichevich H. Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről.* Budapest, 1924, Pesti Könyvnyomda Rt.

Pușcaș, Vasile: *Universitate, societate, modernizare: Organizarea și activitatea științifică a Universității din Cluj, 1919–1940.* Cluj-Napoca, 1995, Presa Universitară Clujeană.

Ringer, Fritz K.: *Education and Society in Modern Europe.* Bloomington, 1979, Londers, Indiana University Press.

Schriever, Jürgen, Klaus Harney: On „systems” of education and their comparability: methodological comments and theoretical alternatives. In *Defiler K. Müller–Fritz Ringer–Brian Simon (szerk.): The Rise of the Modern Educational System. Structural Change and Social Reproduction 1870–1920.* Cambridge, 1987, Cambridge University Press.

Schuler Dezső: A tanulóifjúság védelme. In *Hatósági és társadalmi embervédelem Budapesten.* 1. kötet, Budapest, 1936.

Scurtu, Ioan: Integrarea provinciilor românești unite în 1918 în cadrul statului național român. In *Cornel Grad and Viorel Ciubotă (edited by): 1918. Sfirșit și început de epocă / Korszakvég – Korszakkezdés / The End and the Beginning of an Era.* pp. 47–75, Zalau, 1998, Lektor, and Editura Muzeului Sătmărean.

Szabolcs Ottó: Munka nélküli diplomások a Horthy-rendszerben 1914–1944. Budapest, 1964, Kossuth.

Szögi László: Párhuzamos utak. A kolozsvári és a pozsonyi egyetem válságos időszakának történetéhez. In *Kiss József Mihály (szerk.): Tanulmányok a magyar felsőoktatás XIX–XX. századi történetéből.* Budapest, 1991, ELTE.

Turner, Ralph H.: Modes of Social Ascent Through Education: Sponsored and Contest Mobility. In A. H. Halsey–Jean Floud–Arnold C. Anderson (szerk.): *Education, Economy and Society. A Reader in the Sociology of Education*. New York, 1961, The Free Press.

Ürmösi-Maurer Béla: *A kiélezett kisebbségellenes mozgalmak Romániában: A kisebbségvédelem jegyében*. Kolozsvár / Cluj, 1937, Pallas-Nyomda.